
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.04.072>

УДК 331.101.3:005.336.4(5-11)

JEL: A13, J50, J58, N35, O15, O53

Ігор Піляєв

ЦІННІСНА МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ: СХІДНОАЗІЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті досліджується досвід ціннісної мотивації праці у модернізованих східноазійських суспільствах та економіках конфуціанської традиції. Розглянуто онтологічні, антропологічні, цивілізаційно-культурні, соціально-психологічні, політекономічні та прикладні (на кейсах сучасних Японії та Китаю) аспекти зазначеної проблеми. Проведено міждисциплінарний аналіз світоглядних та ціннісних засад мотивації праці, характерних особливостей трудової та корпоративної етики країн конфуціанської традиції, що сприяли феноменальному успіху їх повоєнної реконструкції, економічної та соціальної модернізації. Застосовано розроблений автором фрактально-синергетичний метод, інструментарій соціальної філософії, політичної економії, психології, теорії модернізації. Показано, що сучасне мислення (й відповідна ціннісна мотивація) типової західної людини, яке ґрунтується на дихотомії індивідуального "Я" та світу зовнішнього, виявляється суттєво більш консервативним та резистентним щодо Четвертої промислової революції, пов'язаної з широким впровадженням штучного інтелекту та розмиттям граней між неорганічною, живою та цифровою реальностями, ніж традиційно холістична свідомість Китаю і "конфуціанських тигрів", яка сприймає природу, суспільство та людину в органічній єдності. Цей феномен різко контрастує з епохами перших трьох промислових революцій, коли саме Захід, передусім протестантський, був безперечним глобальним лідером технологічного прогресу, запровадження інновацій та інтенсивного зростання продуктивності праці. Доведено, що у нових індустріальних країнах Східної Азії реформоване та модернізоване конфуціанство фактично виступає консолідуючою позитивною громадянською релігією та ціннісно-мотиваційним драйвером динамічного соціально-економічного розвитку. Оцінюється релевантність східноазійського досвіду ціннісної мотивації праці в контексті процесів трансформації соціетальних цінностей в Україні та імперативів повосенної відбудови української економіки. Виснується, що притаманна східноазійським країнам комунітарно-солідаристська система трудової етики має значний потенціал для імплементації в Україні.

Піляєв Ігор Славович (igor.piliaiev@gmail.com), д-р політ. наук, канд. екон. наук, проф.; провідний науковий співробітник сектору міжнародних фінансових досліджень ДУ "Інститут економіки і прогнозування НАН України". Київ, Україна. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7509-3158>

Стаття написана в рамках теми "Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України".

Цитування: Піляєв І. С. Ціннісна мотивація праці: східноазійський досвід. *Економічна теорія*. 2023. №4. С. 72–104. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.04.072>

© І. Піляєв, 2023

Ключові слова: Східна Азія, соціальні цінності, конфуціанство, трудова етика, мотивація, система довічного найму, технорелігія.

VALUE-BASED WORK MOTIVATION: THE EAST ASIAN EXPERIENCE

Igor Piliaiev (igor.piliaiev@gmail.com), Dr. hab. in Political Science, PhD in Economics, Professor; Leading Researcher at the Sector of International Financial Studies, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7509-3158>

The article examines the experience of value-based work motivation in modernized East Asian societies and economies of the Confucian tradition. The author considers the ontological, anthropological, civilization-cultural, socio-psychological, political-economic and applied (on the cases of Japan and China) aspects of the above mentioned problem. Performed an interdisciplinary analysis of the worldview and value-based foundations of work motivation, and various characteristic features of the labor and corporate ethics of the Confucian-tradition countries, which contributed to the phenomenal success of their post-war reconstruction, and economic and social modernization. Applied the fractal-synergistic method developed by the author, along with various tools of social philosophy, political economy, psychology, and modernization theory.

The author shows that the present mode of thinking (and the corresponding value-based motivation) of a typical Western person, based on the dichotomy of the individual "I" and the outside world, turns out to be significantly more conservative and resistant to the Fourth Industrial Revolution, associated with the widespread introduction of artificial intelligence and the blurring of boundaries between inorganic, living and digital realities, than the traditionally holistic consciousness of China and the "Confucian tigers", which perceives nature, society and human in an organic unity. This phenomenon is in sharp contrast to the eras of the first three industrial revolutions, when the West, primarily the Protestant West was the undisputed global leader in technological progress, the introduction of innovations, and the intensive growth of labor productivity.

It is proved that in the newly industrialized countries of East Asia, the reformed and modernized Confucianism actually acts as a consolidating positive civil religion and a value-motivational driver of dynamic socio-economic development. The author evaluates the relevance of the East Asian experience of the value-based work motivation in the context of the transformation of societal values in Ukraine and the imperatives of the post-war reconstruction of this country's economy. It is concluded that the communitarian-solidarist system of labor ethics inherent in East Asian countries has a significant potential for its implementation in Ukraine.

Key words: East Asia, social values, Confucianism, work ethics, motivation, lifetime employment, techno-religion.

"Азіатський спосіб виробництва" з часів К. Маркса та М. Вебера залишається багато в чому таємничим для людини європейської/західної культури, адже традиційні, звичні для європейця чи західної людини дихотомічні ряди протилежностей, наприклад: капіталізм – соціалізм (комунізм), авторитаризм – демократія, планова економіка – ринкова економіка – не працюють у соціумах та економіках конфуціанської традиції (див., напр.: Колодко, 2018).

Сучасні економіки та суспільства конфуціанської традиції не можуть бути пояснені в межах цивілізаційної парадигми окремої цивілізації, позаяк нині – це радше епіцентри інтеркультурної взаємодії та трансцивілізаційної інтеграції Сходу і Заходу, зокрема такі як мегаполіси Південної Кореї та Японії, Сінгапур, китайські Тайвань, Гонконг, Шанхайська зона вільної торгівлі або провінція Гуандун. Інтенсивний взаємовплив та взаємоперетин (на жаль, на відміну від успішних країн Східної Азії, в гостро конфліктній формі) культурно-цивілізаційних парадигм Заходу та Сходу спостерігаємо і в Україні. Це означає, що українське та східноазійські суспільства не є настільки різнорідними й далекими одне від одного, як це видається в традиційних координатах дихотомії "Схід – Захід".

На послідовний раціоналізм стратегій модернізації "Азійських драконів" і Китаю, їх здатність органічно інтегрувати конфуціанський світогляд із управлінським, економічним, науково-технологічним, освітнім, політико-інституційним досвідом Заходу, високий рівень ефективності державного стратегування та неадміністративного регулювання соціально-економічного поступу, розвитку ринкових відносин, кооперації та інтеграції, що їх досяг конфуціанський світ у сферах промисловості, інфраструктури, фінансів, торгівлі, інформатики тощо, вказували такі видатні науковці сучасності, як Роберт Белла, Езра Фогель, Френсіс Фукуяма (всі – США), Джастін Іфу Лінь (КНР), Учан Кім (Республіка Корея), Каору Сугіхара (Японія), Джованні Аррігі (Італія), Вей-Бінь Чжан (КНР, Швеція) та ін. Вагомий внесок у дослідження вищезазначеної проблематики зробили українські науковці Віктор Кіктенко, Леонід Кістерський, Павло та Олена Кретови, Вікторія Небрат, Юрій Павленко, Віктор Тарасевич. Більшість вищезазначених дослідників (*Bellah*, 1991; *Fukuyama*, 1995; *Павленко*, 2002; *Vogel*, 2004; *Kim*, 2006; *Arrighi*, 2008; *Тарасевич*, 2016; *Kistersky et al.*, 2021; *Кретов*, *Кретова*, 2021) сходяться в тому, що при всій важливості соціально-економічних та інституційних факторів, найбільш переконливе пояснення розвитку добробуту та економічного процвітання націй виникає з культурних факторів, таких як суспільні цінності та чесноти.

Ціннісні аспекти мотивації праці в суспільствах та економіках конфуціанської традиції глибоко досліджували Джордж Аллен (*Allen*, 1958), Тацуро Учїно (*Uchino*, 1983), Родні Кларк (*Clark*, 1988), Мічіо Морішима (*Morishima*, 1988), Тіє Накане (*Nakane*, 1988), Роберт Белла (*Bellah*, 1991), Кім Кьон Дон (*Kim*, 2017), Чіакі Морігучі, Хіроші Оно (*Moriguchi, Ono*, 2017), Ротаро Такахаші (*Takahashi*, 2022) та ін.

Заслуга відшукання та залучення специфічних рис конфуціанської етики для проривного зростання мотивації працівників й, відповідно, продуктивності, якості, інноваційності та ринкової конкурентоспроможності японського корпоративного виробництва й генерації "японського економіч-

ного дива", а згодом впровадження японського досвіду у західній корпоративній практиці належить видатному американському економісту, теоретику управління якістю Вільяму Едвардсу Демінгу. Серед таких специфічних рис для забезпечення системної оптимізації масштабного виробництва Демінг визначав передусім ціннісні категорії взаємної довіри, взаємоповаги, "колективної мудрості", консенсусної згоди, освітнього вдосконалення персоналу до рівня критичного мислення, принцип задоволення довгострокових потреб усіх соціальних груп, пов'язаних спільністю інтересів з відповідною бізнес-організацією. У руслі конфуціанської етики він ставить у центр уваги організаційно-виробничого проєктування не "економічного суб'єкта", а Людину з усіма її якостями та прагненнями (*Deming, 2013*).

Слід відзначити також недавню розвідку Тетяни Маматової (2023) щодо запровадження, із залученням американського менеджерського досвіду, мотиваційних механізмів сталого самоконтролю якості в японських корпораціях.

Проте в науковій літературі практично відсутні міждисциплінарні дослідження східноазійського досвіду ціннісної мотивації праці, що поєднували б складні фундаментальні (онтологічні, антропологічні, цивілізаційно-культурні, психологічні, політекономічні) та прикладні аспекти цього предмета. Адже лише таке комплексне та глибинне його розуміння дозволило б адекватно оцінити потенціал та можливості використання зазначеного досвіду для посттоталітарних транзитивних країн, передусім України, що після десятиліть контраверсійних пошуків виходу з соціально-економічної кризи стикаються нині, в умовах диверсифікації глобалізаційних процесів, із екзистенціальними загрозами та довгостроковими імперативами економічного відновлення, системних модернізаційних реформ й розбудови конкурентоспроможної ринкової економіки.

Зважаючи на вищевикладене та в контексті завдань повоєнної відбудови України, метою дослідження є міждисциплінарний аналіз світоглядних та ціннісних засад мотивації праці, характерних особливостей трудової та корпоративної етики країн конфуціанської традиції, що сприяли феноменальному успіху їх повоєнної реконструкції, економічної та соціальної модернізації. Для цього використовувалися абстрактно-логічний, фрактально-синергетичний, аксіологічний, емпірико-аналітичний, компаративний методи, застосовувався інструментарій політичної економії, соціальної психології, теорії модернізації, цивілізаційної та світ-системної теорій.

Розроблений нами фрактально-синергетичний підхід (*Піляєв, 2021*) дозволяє розглядати всі фактори глобалізації економічного буття в єдиній самоорганізованій системі, відкритій зовнішнім впливам, та в контексті потенціалу різноманітних "точок зростання", з яких певний процес у модифікованій формі може за фрактальною подібністю виникати та системно роз-

виватися в інших географічних, цивілізаційно-культурних чи соціально-економічних локаціях. Адже те, що притаманне конфуціанському суспільству, наприклад феноменально успішний процес економічної модернізації другої половини ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя у низці країн та територій конфуціанської традиції, що одержав світове визнання як відповідне "економічне диво", може, через синергію національних та запозичених ціннісно-мотиваційних чинників, "вистрелити" в нових локалізованих умовах, наприклад за повоєнних реалій України.

Онтологічні засади конфуціанської етики

Конфуціанство характеризується інтегрованістю індивідуальних і колективних принципів, особистих, сімейних, громадських і суспільних інтересів. На світоглядному рівні свідомість суспільств конфуціанської традиції є "холістичною, не індивідуалістичною, де дійсність засвідчується не суб'єктом, а єдністю, гармонією гомоморфної фрактальної природи всесвіту" (Кретов, Кретова, 2021. С. 12). Такий світогляд можна визначити як органічний, або холістичний, натуралізм, що виходить із органічної взаємопов'язаності всіх явищ у світі та принципової цілісності його природи (Foster, 2023).

Видатний авторитет у галузі класичної китайської філософії Генрі Роузмонт так сформулював онтологічний контраст між конфуціанським і західним менталітетом: "Для ранніх конфуціанців не існує ізольованого мене, що розглядалося б абстрактно. Я – це сукупність ролей, які я виконую стосовно конкретних інших. Я не граю і не виконую ці ролі; я – самі ці ролі. Коли всі вони були уточнені, я був визначений унікально, повністю, цілком, без жодного залишку, за допомогою якого можна було б скласти воедино вільне, автономне я" (Rosemont, 1988. Р. 177).

У цьому сенсі конфуціанство тісно пов'язане з універсалізмом, вважаючи індивідуальне щастя нездійсненим за відсутності у людини свідомої солідарності з навколишнім світом і без встановлення між ними гармонії, що можливо досягти лише через пізнання (в універсалізмі) і здійснення, реалізацію (в конфуціанстві) законів, які лежать в основі світового розвитку, та слідування їм.

Південнокорейський соціальний філософ Учанг Кім звертає увагу на те, що, на відміну від самовпевненості індивідуальної свідомості (картезіанське "Я мислю, отже, я існую"), котра прагне опанувати та підкорити зовнішній емпіричний світ, що є відправною точкою картезіанського та всього сучасного західного гностицизму, конфуціанський світогляд виходить із споконвічної соціальності людини, етично налаштованої на пошук гармонії та рівноваги з навколишнім світом (Kim, 2006. Р. 242). Втім, обидва типи раціональної суб'єктивності – картезіанська та конфуціанська – містять вектори активного прагматичного інтересу до емпіричного світу, здатність

неупереджено спостерігати буття та реальність з універсальної точки зору. Таким чином, щоб подолати відокремлення свободи волі особистості від діяльності суспільства, що є характерною рисою сучасності, Учанг Кім виступає за діалектичне злиття універсальності та індивідуальності шляхом зближення, зокрема, західних неоліберальних і конфуціанських цінностей (Kim, 2011. P. 29).

Вплив вчення Конфуція на західних просвітителів XVIII століття важко переоцінити. Під прямим впливом конфуціанства Вольтер звертається до питання "природної релігії" (позбавленої містицизму, міфів і забобонів) для Франції, християнського Заходу та людства загалом. Намагаючись вирішити проблему, як прищепити людству, а фактично – органічному для нього західному суспільству, природну релігію, Вольтер у книзі "Елементи філософії Ньютона"¹ пропонує засновувати її "на якомусь найнижчому загальному знаменнику людської моралі" (Havens, 1925. P. 855).

Адам Сміт у "Багатстві народів" практично повторює світоглядні засади конфуціанства: свобода людини в його вченні підкорена телеологічному принципу встановленої гармонії й золотому правилу моральності і є неможливою поза особистою відповідальністю за власні дії та їх наслідки. Врешті-решт, за А. Смітом, людина відповідальна перед Провидінням, яке виступає прозорим аналогом конфуціанського *Неба* (Smith, 2008 [1776]).

Проте ані Вольтер, ані Кант, ані Адам Сміт, ані інші володарі умів епохи Просвітництва (зокрема такі шанувальники Конфуція, як Лейбніц і Бенджамін Франклін), незважаючи на їхній величезний суспільний авторитет, не стали, подібно Конфуцію на Далекому Сході, стовпами нового, світського, раціоналістичного етичного вчення, що вертикально й горизонтально охоплювало б усе західне суспільство й визначальним чином впливало на мотивацію як західної політичної, фінансової, інтелектуальної та культурної еліти, так і на широкі народні маси. Натомість фактично з часів класичної Греції ніде в Європі чи англосаксонському Заході не спостерігалось такого гармонійного балансу між грошима, працею і людиною, як це притаманно життєвому укладу суспільств конфуціанської традиції.

Французький соціальний філософ, основоположник позитивізму та соціології як самостійної науки Огюст Конт ще в середині XIX століття висував ідею "позитивної релігії" для Заходу. Позитивна релігія мислилася заснованою на лібералізмі з його приматом індивідуальної свободи (Солов'єв, 1895). Проте саме така позитивна релігія є консолідуючим та мотивуючим двигуном економічного поступу країн та економік конфуціанської традиції – КНР, Японії, Республіки Корея, Сінгапуру, Тайваню.

¹ Написана Вольтером у 1738 р. у співавторстві з французькою вченою математиком і фізиком Емілі дю Шатле.

Світський раціоналізм конфуціанської етики поєднується у східноазійських суспільствах зі сповіданням містичних культів традиційних релігій, таких, наприклад, як народні язичницькі культи в Китаї або синтоїзм у Японії. Професор психології Гарвардського університету Девід Мак-Клелланд визначив цей феномен як "позитивний містицизм" (McClelland, 2015), а видатний американський соціолог, основоположник теорії "громадянської релігії" Роберт Белла відносив християнський протестантизм з його веберівським "духом капіталізму" до окремого випадку такого "позитивного містицизму" (Bellah, 1991. P. 114).

На відміну від західного індивідуалістичного (нео)лібералізму, конфуціанство не жертвує "маленькою людиною", не відкидає її, не викидає її через непотрібність з потягу, що мчить у майбутнє, за слушним висловом професора Єрусалимського університету Ювала Ноя Харарі (2019. С. 430), але, навпаки, прагне знайти йому органічне і цілком гідне людині місце в соціальній гармонії, застосування його скромних здібностей і дати йому відчуття повноцінної вбудованості у суспільство, гармонійної діяльності відповідно до "велінь Неба", як Конфуцій називав універсальні закономірності природного та людського буття.

Ціннісна мотивація праці в генетиці "економічного дива": східноазійський досвід

Світовий авторитет у сфері порівняльної соціології релігійних переконань Роберт Белла вважав соціальні цінності невід'ємними й багато в чому визначальними структурними елементами соціальної системи, більш стабільними та стійкими, ніж економічні чи класові чинники (Bellah, 1991), що робить дослідження системи цінностей стратегічно важливим для аналізу рушійних сил будь-якого суспільства та його економіки. Основоположник теорії нової структурної економіки, колишній віцепрезидент та головний економіст Світового банку Джастін Іфу Лінь відносить системи цінностей до "м'якої" інфраструктури економіки, яку вважає одним із основних факторів виробництва, що має вирішальне значення для життєздатності національних фірм (Lin, 2012. P. 22).

Глибоке розуміння цінностей, що лежить в основі мотивації суб'єктів господарювання Китаю та інших країн/економік конфуціанської традиції, є найважливішою умовою адекватного аналізу рушійних сил світової економіки, особливостей сучасної конкуренції за глобальне економічне/фінансове лідерство, прогнозування формату, тенденцій та параметрів економічного та соціального розвитку сучасного світу.

Як наголошує видатний японський економіст Тацуро Учіно, який після закінчення Другої світової війни був членом Ради економічної стабілізації, а згодом Агенції економічного планування, що працювали над повною відбудовою економіки Японії: "Економічна історія в разі ігнорування

життя простих людей, їх надій та бажань була б цілком мертвою та безглуздою" (*Uchino*, 1983. Р. 10).

Економічна поведінка суб'єкта на ринку невід'ємна від його соціально-культурно-ціннісної життєвої мотивації. Ставлення людини до цінностей, особливо етичних, є не лише суто інтелектуальним, але й емоційним (*Timasheff*, 1974 [1939]. Р. 72), отже, обидві сторони ставлення істотно впливають на якість і продуктивність праці.

За умов безпрецедентної з часів завершення Холодної війни конфліктогенності та фрагментації світового економічного і фінансового простору, все більшої актуальності набуває висновок Нобелівського лауреата з економіки Гері Беккера про те, що глобальні загрози світовій економіці зумовлені мотивами поведінки учасників ринку, багато в чому вирішальною роллю психологічних факторів, які, у свою чергу, визначаються індивідуальними та суспільними цінностями (*Becker*, 1976). На думку видатного соціолога сучасності П'єра Бурдьє, структура суспільства визначається не тільки економічною логікою, отже, до економічного капіталу слід додати, за аналогією, культурний капітал (*Swartz*, 1998).

Ще Макс Вебер (2009. С. 42) привертав увагу до можливостей активізації тих соціальних і ментальних якостей конфуціанства, що здатні забезпечити ефективну модернізацію Китаю та інших країн конфуціанської культури (наприклад, відсутність у Китаї найрізноманітніших монополій, які перешкоджали на Заході обігу різних об'єктів власності).

Наразі західні суспільства розколоті між неолібералами (неоконсерваторами) і традиціоналістами, як у США, Великій Британії та ЄС, або фрагментовані цінностями мультикультуралізму, як у Канаді. Тим часом у країнах конфуціанської традиції реформоване та модернізоване конфуціанство виступає справді консолідуючою позитивною громадянською релігією та ціннісно-мотиваційним драйвером динамічного економічного та культурного розвитку, що обумовило вражаючі успіхи цих країн у конкурентній боротьбі за світове економічне лідерство. Наприклад, Південна Корея, яка через 7 років після руйнівної Корейської війни в 1960 році мала ВВП на душу населення на рівні африканської Гани (\$158 у поточних US\$), у 2022 році за цим показником (\$32 255) посіла 11-те місце серед найбагатших країн світу², за обсягом номінального ВВП увійшла до дванадцятки найпотужніших економік світу³, а за Global Innovation Index 2022, який оприлюднює Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) та в якому об-

² GDP per capita (current US\$) – Most Recent Year. *The World Bank*. Retrieved 4 October 2023 from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

³ GDP (current US\$) – Most Recent Year. *The World Bank*. Retrieved 4 October 2023 from https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=false&year_high_desc=true

раховується інноваційна діяльність 132 країн, Республіка Корея посіла 6-те місце у рейтингу інноваційних економік світу (*Dutta et al., 2022*).

Культурно-ціннісна ідентичність в будь-якій, зокрема економічній, сфері соціуму проявляється через стійкі стимули та очікування відповідних суб'єктів. Наприклад, фідучіарність грошей багато в чому залежить від мотивації довіри до них. Саме тому антропологія і соціальна психологія настільки важливі для вивчення, прогнозування та регулювання поведінки суб'єктів в економічних і фінансових відносинах.

Характерною рисою конфуціанського суспільства є те, що сім'я в ньому, при всій її цінності, як структуроутворюючого осередку для фрактальної розбудови за її взірцем всієї системи відносин у громаді, в економіці, суспільстві та державі, не є, проте, вирішальним центром виняткової відданості її власним членам, а виступає центром виховання (виращування) тих цінностей, які заохочують членів сім'ї легко взаємодіяти з людьми поза своєю родиною. Ф. Фукуяма особливо наголошує: "Довіра виникає тоді, коли спільнота поділяє набір моральних цінностей таким чином, щоб створювати очікування нормальної та чесної поведінки" (*Fukuyama, 1995. P. 153*). І саме довіра є, за Фукуямою, визначальним чинником створення успішних мереж добровільного об'єднання людей у великі групи для економічної діяльності, що зі свого боку "має вирішальне значення для організаційних інновацій і, отже, для створення багатства" (*Fukuyama, 1995. P. 37*).

Водночас, як справедливо вказує Белла, незважаючи на важливість мотиваційних факторів, вони самі дуже чутливі до інституційних механізмів, до інституційного спрямування мотивації (*Bellah, 1991. P. 53*). Адже важливою характеристикою економічної системи є її інституційна спроможність, тобто кількість змістовних норм, які суб'єкт може засвоїти, не порушуючи своєї ідентичності (*Bartelme et al., 2021*). При цьому накопичений потенціал інституційної змінності є функцією історичного часу існування відповідного соціуму. Останній здатний витримати практично будь-які інституційні зміни, якщо він вже пережив подібні за глибиною, тривалістю та спрямуванням зміни в минулому (*Яременко, 2023. С. 30*).

Таким чином, мікроекономічний успіх на ринку та макроекономічний успіх будь-якої політики обумовлені успіхом вбудовування ціннісних мотивацій суб'єктів в інституційне та інформаційне середовище розвитку конкретної економіки та політики.

Зниження глобальної довіри до західної експериментальної психології (феномен "дивних" людей)

Донедавна вчені значною мірою ігнорували глобальне розмаїття мислення. Проте, як виявили недавні дослідження групи американських та канадських науковців, переважна більшість дослідницьких випадків захід-

ної експериментальної психології, які були основою висновків про поведінку суб'єктів ринку, належать до вузької й досить унікальної в ментально-ціннісному відношенні групи *WEIRD*⁴ ("західний, освічений, індустріалізований, заможний і демократичний"). Майже 70 % їх були американцями, причому більшість – студентами, які сподівалися отримати кишенькові гроші або кредити на навчання, віддаючи свій час на участь у цих експериментах (*Henrich et al., 2010*). По суті, вся західна та пострадянська економічна наука ґрунтується на економічній мотивації людини *WEIRD* з індивідуалістичними очікуваннями прагматичного раціонального вибору, що не характерно для більшості людей на планеті.

Сучасні дослідники відзначають наявність емоцій, властивих лише певним етнічним групам та/або народам, з назвами, які не перекладаються іншими мовами. Британський психолог Тім Ломас з Університету Східного Лондона, який здійснював дослідницький проєкт з антропологічної лексикографії, наводить такі приклади:

- *Юань-бей* (кит.) – почуття повного задоволення від досягнутого результату. Саме це почуття відчувають, наприклад, працівники традиційних китайських ресторанів (у країнах конфуціанської традиції) з дешевим, простим (нехитромудрим) традиційним меню і однаково рівною якістю обслуговування протягом десятиліть і навіть століть. .

- *Вабі-сабі* (япон.) – "темна, самотня велич", зосереджена на швидкоплинності та недосконалості краси.

- *Сукха* (санскрит) – безперервне відчуття щастя незалежно від обставин та ін. (*Robson, 2017b*).

Як справедливо вказує Харарі, спираючись на останні здобутки антропології, психології та науки про життя, міжсуб'єктні сутності мають вирішальну важливість для життя й "не можуть бути зведені до гормонів і нейронів" окремого "Я" ("Его") (*Харарі, 2019. С. 188*). Поведінка індивідів і систем з наднормативними здібностями також може істотно відрізнятися від передбачених теорією раціональних очікувань та раціонального вибору.

Нещодавно проведене ґрунтовне дослідження ієрархії розташування потреб в Азії, зокрема східноазійських країнах конфуціанської традиції, виявило істотні відмінності в пріоритезації та ієрархічному упорядкуванні потреб. Наприклад, відчуття спільності, котре розглядається як потреба середнього рівня в широко визнаній на Заході ієрархічній моделі потреб Маслоу (*Maslow, 1970 [1954]*), виявилася потребою найвищого, метамотиваційного порядку в Азії, навіть вищою за самовираження та самооцінку (*Monnot, Beehr, 2022*). І це не дивно, адже самовираження та самооцінка

⁴ Англomована абрeвіатуpа від "Western, educated, industrialised, rich and democratic". Основне значення *WEIRD* в англійській мові – "дивний".

на конфуціанському Сході мисляться лише в контексті вдосконалення відносин індивіда з соціумом (родиною, трудовим колективом, громадою, державою тощо).

Коли людей в більш індивідуалістичних західних суспільствах запитують про їхнє ставлення та поведінку, вони схильні цінувати особистий успіх над досягненнями групи. Але ця жага до самоствердження також проявляється в надмірній самовпевненості, позаяк багато експериментів показують, що учасники з групи *WEIRD*, найімовірніше, переоцінюють свої здібності. Так, наприклад, на запитання про їхню компетентність 94 % американських викладачів заявили, що вони "кращі, ніж середні". Ця тенденція до "самороздування" своєї значущості майже повністю відсутня в ряді досліджень по всій Східній Азії; в деяких випадках учасники частіше недооцінювали свої здібності, ніж роздмухували почуття власної гідності. Люди в більш колективістських суспільствах, як правило, більш "холістичні" (цілісні) в тому, як вони думають про проблеми, зосереджуючись більше на відносинах і контексті ситуації, що склалася, в той час як люди в індивідуалістичних суспільствах, як правило, зосереджуються на окремих елементах і розглядають ситуації як фіксовані та незмінні (Robson, 2017a).

Фундаментальна відмінність культурних цінностей справляє потужний вплив у повсякденному житті на основні архетипи поведінки, соціальної та трудової етики. Так, на відміну від людей в Європі чи Північній Америці, японцями, внаслідок переважання в їхньому суспільстві цінностей групової орієнтації та відносин сімейності, сон у колективі, включаючи сон на роботі, сприймається в позитивному, конструктивному ключі, будучи в їхніх очах свідченням не лінивства чи розхлябаності, а навпаки, повної віддачі фізичних та ментальних сил своїй роботі, своїй фірмі та своєму колективу.

Майбутнє світової економіки може бути пов'язане не з мотивацією і поведінкою "класичного" виробника, постачальника і споживача товарів (послуг), де виробник орієнтований на максимізацію прибутку, а споживач – на максимальне задоволення його переважно матеріальних та чуттєвих (сенситивних) потреб (Сорокин, 1992. С. 488–489), а з дослідженням та вдосконаленням різноманітних за культурно-ціннісною мотивацією ментальних, зокрема наднормативних, станів та здібностей, яких потребує сучасна економічна і політична система, тобто з соціально-експериментальною та еволюційною психологією (Харарі, 2019. С. 441). Отже, поведінкові науки повинні глибше вивчати мотивації економічних агентів, не зводячи їх до раціонального вибору уніфікованого західного споживача-індивідуаліста.

Виклики для сучасного західного капіталізму

Захід стикається з крайньою скрутністю інтеграції онтоетики сучасної західної філософії (світобачення) епохи постмодерну, неможливістю створення єдиної тканини холістичної онтології та крайньою фрагментацією (фрагментованістю) і навіть атомарністю західної індивідуалістичної метаетики прав, що робить Захід недостатньо конкурентоспроможним щодо соціальної, зокрема трудової та корпоративної, етики порівняно з соціальною етикою сучасного конфуціанського Сходу.

Незважаючи на досить численні ініціативні ідеї та теоретичні обґрунтування необхідності впровадження громадянської або природної релігії в країнах Заходу, всі ці спроби не увінчалися системним успіхом і не змогли достатньою мірою консолідувати на цій основі західні суспільства ні в Європі, ні в англосаксонських заоканських країнах. Громадянська релігія в розумінні (тлумаченні) Белли обмежується в основному консолідуючою і мобілізуючою силою цивільних і політичних (національно-державних) ритуалів (салютування державному прапору, масове співання національного гімну, що нагадує релігійне поклоніння батькам-засновникам держави, загиблим у значних для нації війнах та їх ветеранам тощо (Bellah, 1991). Однак стрункою системи соціальної етики, яка об'єднала б переважну більшість громадян на основі якогось "мудрого вчення", в рамках таких "громадянських релігій" досі ніде на Заході створити і впровадити не вдалося. Причина, на наш погляд, полягає в індивідуалістичному фундаменті (субстраті) такої потенційної "релігії".

Характерно, що Белла розпочинав свою наукову кар'єру з вивчення східних релігій (Китай, Японія), намагався визначити роль цих релігій у процесі індустріалізації та модернізації суспільства (Bellah, 1991. Р. 53–63, 76–145).

У феномені метамодернізму спостерігається спроба усвідомлення згубності для глобальної конкурентоспроможності Заходу індивідуалістичної зацикленості, епістемологічного обскурантизму та морального релятивізму постмодернізму як мейнстріму західної філософії та культури останньої чверті ХХ століття, і особливо періоду ілюзорного "кінця історії" 1990-х років. Боротьба за збереження світового лідерства, що вкрай загострилася з другої декади ХХІ століття, змусила Захід шукати нові виміри та формати своєї "м'якої сили", особливо в аспекті відповідей на глобальну експансію Китаю, проголошену ним у рамках інфраструктурної ініціативи "Один пояс, один шлях", що супроводжувалася масовим проникненням модернізованої китайської технорелігії як синтезу неоконфуціанства і марксизму "з китайським обличчям" на Захід і в традиційні сфери інших, відмінних від китайської (східноазійської), цивілізацій – все це призвело до усвідомлення серед ідеологів і культуртрегерів Заходу настійної потреби, перед викликами його глобальній гегемонії, у відході від "деконструкції",

іронії, релятивізму, нігілізму, до спроби відродити щирість, надію, романтизм, потенціал для великого наративу та універсальних істин" (Petrova, 2020. Р. 14). Метамодернізм намагається знову, в традиціях Реформації, Просвітництва і Модерну, по-новому осмислити і утвердити індивідуальне "Я", права і свободи апелюючи до соціального мегаконтексту.

Особливості китайської етики

Конфуцій, Менцій і Кант⁵ фактично сходяться в онтологічній первісній аксіомі про моральний імператив як певне "веління Неба".

Один із головних принципів конфуціанської думки – протиставлення правильності та вигоди. Конфуцій наголошував: "Коли виходять лише з вигоди, то множать злість" (Watson, 2007. IV.12); "Благородна людина пізнає справедливість. Мала людина пізнає вигоду" (Watson, 2007. IV.16). Вважаючи, що всі дії повинні скеровуватися виключно моральністю, він заявляє, що дія, націлена на вигоду, веде до аморальних наслідків та соціальної дисгармонії, коли всі люди сповнені егоїзму і не бачать докола нічого, крім самих себе. "Багатство, знатність, здобуті нечесно, здаються мені хмарою, що пропливла в небі" (Watson, 2007. VII. 16).

Моральне зусилля для Конфуція – мета як така, і саме через моральне зусилля людина досягає єдності волі з велінням Неба. Людяність характеризується внутрішньою безтурботністю, врівноваженістю і байдужим ставленням до удач і невдач, не підвладним прямому контролю людини. Важливим є самовиховання, а не суспільне визнання. "Благородна людина, – наголошує Конфуцій, – засмучується через свою недосконалість, вона не засмучується через те, що невідома людям" (Watson, 2007. XV. 19).

Відображення і відчуття в собі (в індивідуумі) всієї повноти зв'язків, всеєдності, просторово-часового континууму світу є найважливішим постулатом конфуціанської соціально орієнтованої свідомості.

У системі конфуціанської традиції прибуток та заробітна плата є важливим, але не головним мотиватором поведінки економічних суб'єктів (Sugihara, 2003). Як відзначав ще Макс Вебер (2009. С. 42), для конфуціанських суспільств, на відміну від західних, зокрема протестантських, характерна відсутність пафосу щодо безмежного збагачення.

На відміну від даних, заснованих на реальній заробітній платі та показниках економічного зростання, індекс базових навичок математичної грамотності (вміння рахувати) свідчить про відносно високий рівень людського капіталу в Китаї, який у XVIII та XIX століттях був ближчим до Півні-

⁵ Знамените висловлювання І. Канта, яким він завершує свою "Критику практичного розуму": "Дві речі на світі наповнюють мою душу священним трепетом – зоряне небо над головою та моральний закон усередині нас". Кант, як персоніфікація гуманістичного духу західного Просвітництва, услід за Конфуцієм, наголошує, що моральний Закон пов'язує нас з Небесами, з космосом.

чно-Західної Європи, ніж країни з порівняно низьким рівнем життя, такі як Індія чи Туреччина (Ma, 2019. Р. 290).

Ключову роль у китайській традиційній думці взагалі й у конфуціанстві зокрема відіграє поняття гармонії. З 2002 року – тобто з того часу, коли Компартия Китаю (КПК) офіційно проголосила мету "побудови гармонійного соціалістичного суспільства", концепція гармонії широко присутня в партійному, державно-ідеологічному та суспільному дискурсі Китаю (Solé-Farràs, 2008. Р. 15).

По суті, концепція "гармонії" в сучасному Китаї виступає зоною перетину між традиційними конфуціанськими цінностями, адаптованими до реалій XXI століття у формі сучасного Нового конфуціанства, та офіційними соціалістичними цінностями (суміш західного марксизму, ленінізму-сталінізму та маоїзму), трансформованими після запровадження Ден Сяопіном процесу "реформ і відкритості" у нинішній "соціалізм з китайською специфікою".

Вплив нового конфуціанства – неоконфуціанського вчення, оновленого відповідно до реалій початку XXI століття – на сучасний китайський політикум та соціум є величезним. Це засвідчив, зокрема, факт прямого звернення до конфуціанського світобачення прем'єра Державної ради (уряду) КНР – Лі Кецяна⁶ у своїй прощальній, а тому сповненій знаковості, промові в березні 2023 року, коли він наголосив (хоча ця ремарка була виключена з офіційного протоколу): "Поки люди працюють, Небеса спостерігають. Небеса мають очі" (Yu, 2023).

Авторитарний характер китайського політичного режиму не повинен вводити в оману щодо дійсної ролі держави у підтримці цінностей конфуціанської традиції. У сучасному китайському суспільстві і, загалом, у сучасному суспільстві конфуціанської традиції існує широке розуміння того, що такі дієві конфуціанські цінності, як, наприклад, повага заслуг та добродієвість, не створюються конституційними чи іншими нормативно-правовими розпорядженнями, але повинні виховуватись самостійно або принаймні у тандемі з громадськими чи державними інституціями (Kim, 2015. Р. 20). Натомість у КНР відповідальність за зайнятість, соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, пом'якшення бідності, захист довкілля дедалі більше перерозподіляється між урядом та неурядовими організаціями, між колективом та індивідами на користь останніх (Ren, 2010).

У Південній Кореї, яка, на відміну від жорстко авторитарного режиму КНР, є нині розвинутою структурною демократією, вплив конфуціанських цінностей та мотивації також важко переоцінити. Наприклад, Лі

⁶ Голова китайського уряду з березня 2013 р. по березень 2023 р. Помер 27 жовтня 2023 р. в Шанхаї від раптового серцевого нападу.

Чонхун на основі аналізу юриспруденції південнокорейських судів щодо справ, пов'язаних зі свободами віросповідання та совісті, робить висновок про те, що південнокорейські суди досі перебувають під сильним впливом конфуціанського етатизму, будучи схильними надавати значно більшу моральну вагу інтересам держави, ніж інтересам індивідів, причому навіть коли вони визнають конституційні права громадянина на такі свободи (Lee, 2015).

Особливості японської корпоративної та трудової етики

В Японії дві основні релігії – буддизм і синтоїзм – майже не вплинули на світську чи економічну поведінку (Morishima, 1988. Р. 37). Це – один із наслідків освітньої політики урядів сьоґунату Токуґава до періоду Мейдзі, які понад два з половиною століття (1603–1868 рр.) підтримували і заохочували конфуціанство. До сьогодні в Японії конфуціанство впливає на повсякденну поведінку буддистів, синтоїстів і навіть християн.

Після реставрації Мейдзі (1868 р.) японці занадто ігнорували важливість приватного життя. Це, безумовно, сприяло швидкому пристосуванню Японії до сучасної промисловості, але не слід забувати той факт, що ця адаптація була побудована на жертвуванні приватним життям трудящих мас (Uchino, 1983. Р. 35).

Окупаційні реформи 1945–1951 рр. істотно змінили успадковану з давніх-давен традиційну сімейну систему Японії з її незаперечною ієрархічністю та уявленням про японську націю як патріархальну сім'ю на чолі з імператором. Проте ці реформи суттєво не торкнулися квазісімейної системи, що в модернізованій формі існувала в бізнесових організаціях та державній бюрократії. Натомість ця квазісімейна система була зміцнена в наступні роки шляхом інтеграції в єдину систему трудової етики створених за американським зразком масових профспілок на підприємствах та заснованих на конфуціанських цінностях систем довічного (пожиттєвого) найму та заохочувальних виплат за вислугою років⁷. У результаті бізнескорпорації, особливо великі, як уцілілий й посилений механізм квазісімейного контролю та заохочення праці з якомога високою віддачею, стали двигуном економічного відновлення та зростання в наступні роки.

Унікальні особливості японського стилю відносин між працівниками та керівництвом можна узагальнити так:

1. Система довічного найму, яка полягає в тому, що роботодавець укладає з випускником школи, ВНЗ чи іншого закладу професійної освіти безстроковий контракт *seishain* (що означає офіційний контракт працівни-

⁷ Японська система просування по службі працівника в порядку його наближення до пенсії.

ка), за яким гарантує йому працевлаштування до виходу на пенсію (65 або 60 років залежно від правил компанії) та виплату одноразової пенсійної допомоги, що може дорівнювати його зарплаті за 5–6 останніх років. Такі працівники становлять еліту у великих компаніях. Тимчасові працівники, навіть якщо вони можуть залишатися в одній компанії до виходу на пенсію і мати набагато більший стаж, ніж молодші штатні працівники, не мають таких гарантій і зазвичай отримують нижчі рівні компенсації.

В Японії система довічного найму підтримується загальним суспільним переконанням, що працівники, які часто змінюють роботу, як правило, не мають здібностей або моральних якостей, і більшість працівників прагнуть не просто залишатися в компанії, допоки їм гарантовано працевлаштування, але й налаштовані на перспективні цілі та інтереси, просякнуті позитивним етосом, "духом моєї компанії", який може означати, наприклад, переконане прийняття зменшеного зростання зарплати у своїй компанії під час економічного спаду.

2. *Система оплати праці за вислугу років.* Ця система, яка, в принципі, обмежена для довічних співробітників, гарантує, що заробітна плата та виплати, що не пов'язані з заробітною платою, постійно збільшуватимуться з того моменту, як новий випускник школи чи ВНЗ приїде в компанію.

3. *Система профспілок на окремих підприємствах.* Профспілки організуються не за галузевим принципом чи окремими ремеслами, а на базі конкретних підприємств (компаній). *У результаті страйкова діяльність ведеться працівниками окремого підприємства.* Отже, профспілкова система підприємства відіграє велику роль у зміцненні зв'язків окремого працівника з компанією, яка його наймає.

4. *Система шунто – щорічні перемовини про заробітну плату між профспілками підприємств і роботодавцями.* Система була запроваджена в 1954 році за ініціативою Генеральної ради професійних спілок Японії і застосовується досі. Через зазначений у п. 3 принцип організації профспілок на базі конкретних підприємств, окремі профспілки не були налаштовані на страйки задля підвищення зарплати та покращення умов праці, оскільки побоювалися, що у період припинення роботи їхню частку на ринку перехоплять компанії-конкуренти. Система ж шунто передбачає, що профспілки багатьох тисяч підприємств в масштабі всієї країни проводять "весняний зарплатний наступ" раз на рік **одночасно** в лютому або березні, аби узгодити з підприємцями питання покращення умов та оплати праці на наступний фінансовий рік, який в Японії розпочинається з 1 квітня. Пом'якшуючи трудові чвари та уникаючи економічної невизначеності, ця система влаштовувала як робітників, так і роботодавців і швидко поширилася по всій Японії, ставши довгостроковою рисою японських промислових відно-

син. Система шунто регулярно, за винятком періодів економічних криз та рецесії, забезпечує робітникам значне щорічне підвищення заробітної плати відповідно до темпів економічного зростання Японії.

За оцінками японських експертів, "весняні наступи" профспілок працівників великих компаній справляють значний хвильовий ефект на інші сектори національного ринку праці (*Takahashi, 2022*). Середнє підвищення заробітної плати під час щорічного весняного наступу також поширюється на малі та середні підприємства з неорганізованими профспілками. Крім того, заробітна плата працівників уряду та афілійованих з ним корпорацій підвищується через систему рекомендацій Національного кадрового управління, на яку також впливають результати весняного наступу. На заробітну плату сумісників і мікропідприємств впливає підвищення мінімальної заробітної плати за регіонами (*Takahashi, 2022*).

5. Бонусна система. Бонуси, які виплачуються двічі на рік, безпосередньо відображають продуктивність працівника або продуктивність окремої компанії. Знову ж таки, це сприяє посиленню усвідомлення працівником його участі в успіху чи невдачі компанії. Крім того, останні дослідження показують, що система виплати великого відсотка винагороди працівникам у вигляді періодичних бонусів є найважливішим чинником високого рівня особистих заощаджень (*Uchino, 1983. P. 233–234*).

Визнаний дослідник японської ділової етики Родні Кларк відзначає впливову роль, яку відіграє в японській промисловості "ідеал гармонії та співпраці у стосунках як між працівниками, так і між працівниками та їхніми фірмами" (*Clark, 1988. P. 105*). Консенсусне мислення має дуже важливу соціальну функцію для японців як знак збереження людяності у стосунках усіх членів певної групи (*Takeo, 1988. P. 22*).

Для японської трудової етики та практики управління великими підприємствами характерні динамізм та гнучкість відносин між працівниками та керівництвом. Потужний вплив конфуціанської традиції на національну трудову етику обумовлює й те, що в Японії посадові інструкції визначаються менш точно й не так вузько, як, наприклад, у США. Спосіб виконання роботи на практиці значною мірою залишений на розсуд автономно регульованої креативності, винахідливості та спонтанності малих груп (бригад) робітників. Ба більше, широко розповсюдженою є практика взаємонакладання посадових обов'язків працівників вищого та підлеглого рівнів (*Morishima, 1988. P. 36-37*).

Як вказує видатна японська соціальна антропологиня, перша жінка, що стала професором Токійського університету і дійсним членом Японської академії наук, Тіє Накане (1926–2021), практично будь-яка функціональна група японського суспільства завжди прагне до ієрархічної вертикалі взаємовідносин, і саме вертикальні взаємовідносини стають активую-

чим принципом у створенні згуртованості між членами групи. Внаслідок домінування вертикальної орієнтації навіть група осіб з однаковою кваліфікацією має тенденцію створювати розбіжності всередині себе. У результаті цього процесу формується "напрочуд делікатна і складна система ранжування" (Nakane, 1988. Р. 10). Японське суспільство, незважаючи на повоєнну демократизацію політичної та економічної сфер життя, залишається просякнутим багаторівневою та багатогранною патерналістською ієрархічністю, коли "більшість японців, незалежно від їхнього статусу чи роду занять, беруть участь у відносинах *оябун – кобун* (бос – підлеглий). <...> *Оябун* часто відіграє роль батька, причому для нього аж ніяк не вважається винятковим грати навіть ще важливішу роль" (Nakane, 1988. Р. 11). Тобто механізми взаємостосунків на японських підприємствах мають характерні риси ієрархічної конфуціанської сім'ї.

Зазначена система історично стимулювалася суперечливими ситуаціями – як нестачею, так і надлишком робочої сили. Але вирішальною мірою вона обумовлена саме глибоко вкоріненою традицією конфуціанської етики. Тут спостерігається кардинальна розбіжність між Японією та США в політиці управління працевлаштуванням: японський роботодавець купує потенційну робочу силу на майбутнє, а американський – негайно йому потрібну. Відповідно до японських міркувань, будь-які недоліки робочої сили на поточний момент будуть компенсовані розвитком її максимальної потужності в майбутньому; роботодавець купує трудовий матеріал і формує його, щоб він відповідав його виробничим потребам. У США ж бізнесовий менеджмент купує готову робочу силу. При цьому відносини роботодавець – працівник, характерні для Японії, визначаються "надзвичайно високим ступенем емоційної залученості" (Nakane, 1988. Р. 11) – те, що можна назвати обумовленою далекосяжним прагматизмом емпатією.

Як інститут, система довічного найму виникла після Другої світової війни, органічно поєднавши традиційні для Японії конфуціанські цінності з організаційними засадами сучасного капіталістичного виробництва та менеджменту. Завдяки ефективному використанню людського капіталу вона забезпечила більшу продуктивність праці за невинного вдосконалення якості товарів та послуг. Уряд схвалив цю корпоративну практику, оскільки вона сприяла економічному розвитку та гармонізації відносин в економічній сфері за відносно низьких витрат на соціальне забезпечення з боку держави. Нині ця система глибоко вкоренилася в японському суспільстві, нерозривно інтегрувавшись у політичні, правові та соціальні інститути. Таким чином, продовження системи більше не продиктовано проблемами ефективності на рівні фірми. Наприклад, коли гарантія зайнятості стала нормою та фундаментальною передумовою, на якій будується суспільство, соціальні вигоди від гарантій зайнятості є набагато більшими, ніж

прямі економічні вигоди. Однак система також створила соціальні витрати, які спочатку були непередбаченими. Наприклад, довічна зайнятість породила різку різницю в статусі між кар'єрними та непостійними працівниками, сприяла професійній сегрегації між кар'єрною та некар'єрною роботою, призвела до високого безробіття серед молоді та бажаючих працювати літніх людей під час рецесії. У будь-якому разі, як справедливо підкреслюють японські експерти, оцінка соціальних наслідків довічної зайнятості має виходити далеко за межі її первісної економічної ефективності (Moriguchi, Ono, 2017. P. 170).

Система довічного найму забезпечила не лише гарантії працевлаштування для штатних працівників з повною зайнятістю, але й значні інвестиції на рівні компаній у людський капітал. Щедре професійне навчання та підвищення кваліфікації, яке надається штатним працівникам у великих компаніях, створило однорідну, переважно висококваліфіковану робочу силу та допомогло Японії досягти відносної рівності ще на рівні первинних доходів зайнятого населення.

Через механізми оподаткування та бюджетних соціальних трансфертів держава далі сприяє вирівнюванню доходів домогосподарств, проте на цьому рівні перерозподіл доходів є істотно меншим, ніж, наприклад, у соціальних державах Скандинавії. Натомість, державна політика перерозподілу національного доходу зосереджується передусім на забезпеченні зайнятості (зокрема, через інвестиції в громадські роботи) та соціального страхування. Характерно, що нинішній рівень безробіття в Японії (2,7% на вересень 2023 р.) є найнижчим серед країн "Великої сімки" і нижчим від будь-якої країни англосаксонського світу чи ЄС8. При цьому, завдяки ефективному механізму саморегуляції й гармонізації суспільних відносин, зокрема відносин праці та капіталу, кількість державних службовців в Японії є однією з найнижчих у країнах ОЕСР (Takahashi, 2022).

Проте чи не найбільшим викликом японській системі довічного найму та мотивації праці нині виступає демографічний чинник, а саме кардинальне старіння населення. Частка сімей літніх громадян (від 65 років) зросла з 7,7% у 1990 р. до 28,7% у 2019 р. (Лебедева, 2021. С. 45). Відповідно, це лягає значно важчим фінансовим тягарем як на японську систему довічного найму, так і на корпоративну систему оплати праці за вислугу років та пенсійну систему. Аби підтримувати відповідний рівень зарплат та соціальних гарантій для літніх людей відповідно до умов контрактів *seishain*, укладених за значно сприятливіших для економіки демографічних умов, компанії вимушені встановлювати відносно низькі зарплати й

⁸ Unemployment Rate: 2023 Countries. Офіційний сайт аналітичного порталу *Country Economy*. URL: <https://countryeconomy.com/unemployment> (дата звернення: 19 жовтня 2023 р.).

менші соціальні гарантії для молодих працівників та суттєво обмежувати набір нового персоналу за системою довічного найму, натомість наймаючи працівників на умовах часткової зайнятості (Takahashi, 2022). Як наслідок, рівень середньої зарплати в Японії з 2015 року став нижчим за аналогічний показник у США, і відповідна різниця наразі лише поглиблюється (див. рис. 1).

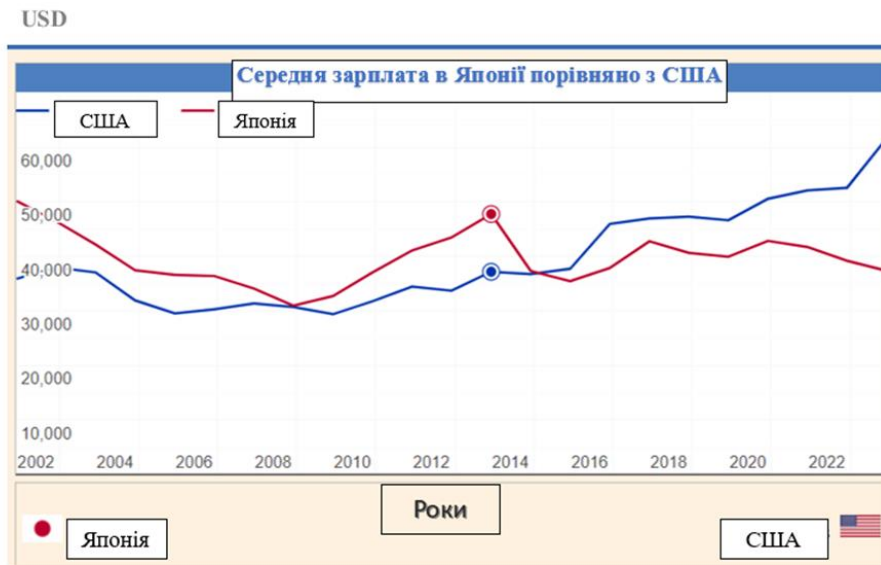

Рисунок 1. Порівняння середньої зарплати в Японії і США в 2002–2022 роках

Джерело: Country comparison Japan vs United States. Офіційний сайт аналітичного порталу Country Economy.

URL: <https://countryeconomy.com/countries/compare/japan/usa?sc=XEAA> (дата звернення: 17 жовтня 2023 р.).

І все ж безпрецедентна для Заходу система соціальних гарантій на рівні компанії значною мірою компенсує нижчий рівень зарплат в сучасній Японії порівняно з англосаксонськими чи західноєвропейськими країнами. Адже багато японців віддають перевагу надійному соціальному становищу, аніж високій зарплаті.

Із середини 1960-х років до теперішнього часу близько 90 % японців, відповідаючи на питання, як би вони оцінили рівень життя своїх родин на загальному тлі, обирають відповідь "середній". У 2019 році цей показник становив 92,8 %. Водночас у складі середнього класу спостерігається зсув у бік збільшення частки більш забезпечених прошарків (середнього та вищого) – з 56,8 % у 1964 р. до 70,5 % у 2019 р. (Лебедева, 2021. С. 58). Отже, з часів повоєнного "економічного дива" японське суспільство й притаманна йому система трудових відносин, незважаючи на численні геополітичні, гео економічні, фінансові потрясіння та глобальні виклики, залиша-

ються в цілому здоровими та сталими. При цьому Японія, на відміну від ЄС і Північної Америки, зберігає етнічно однорідне населення і суворо контролює імміграцію, зокрема трудову.

Практично сучасна високорозвинена економіка конфуціанської традиції являє собою "континуум, в якому елементи як ринку, так і центрального планування співіснують у різних пропорціях" під омофором потужної етичної традиції (*Heilbroner, Boettke, n. d.*).

Конфуціанська мотивація праці в умовах застосування штучного інтелекту як фактор переформатування глобального технологічного лідерства

Як визнається в недавньому дослідженні, опублікованому британським Королівським інститутом міжнародних відносин (Чатем Хаус), потенціал технологічного лідерства, який мала адміністрація США та деякі інші уряди західних демократій, за останні кілька десятиріч було вичерпано. Сьогодні тривалі державні бюджетні цикли та терміни виконання замовлень державними структурами провідних західних країн не відповідають темпам та потребам розвитку штучного інтелекту, тому відповідні цифрові технології мають тенденцію передаватися на аутсорсинг приватному бізнесу. Отже, "багатство і влада ... продовжують накопичуватися в руках купки технологічних компаній, які зазвичай схильні ставити потреби суспільства і демократії на друге місце" (*Krasodonski, 2023*) після власної вигоди. Водночас вищезгадане технологічне виснаження позбавляє відповідні держави і демократії як довіри до них у статусі геополітичних гравців, так і в очах громадян.

Глобальне лідерство Китаю у сфері розвитку штучного інтелекту нині охоплює як наукову, так і прикладну сфери.

За даними Центру безпеки та нових технологій Джорджтаунського університету (США), з десяти провідних науково-дослідних установ світу за показником кількості публікацій з питань штучного інтелекту у 2010–2021 рр. дев'ять знаходяться в Китаї (до першої трійки увійшли Китайська академія наук – 5 099 публікацій, Університет Цінхуа – 3 373 та Університет Китайської академії наук – 2 904 публікацій), а Массачусетський технологічний інститут США є єдиною некитайською установою, яка потрапила до списку, посівши десяте місце (1 745 публікацій) (*Maslej et al., 2023. P. 45*).

Китай нині цілком домінує у сфері промислових роботів. Ще в 2013 році він обігнав Японію як країну з найбільшою кількістю промислових роботів, і відтоді розрив між ним і найближчими конкурентами у цій сфері далі посилювався. У 2021 році Китай встановив більше промислових роботів, ніж решта світу разом узята (*Maslej et al., 2023. P. 172*).

Націленість на ієрархічну гармонізацію довкілля та соціуму, на відміну від онтологічної націленості західного індивідуалістичного мислення на "завоювання" навколишнього світу, пояснює вражаючий контраст у ставленні респондентів з Китаю та з США до визначальної ознаки Четвертої промислової революції – все ширшого впровадження штучного інтелекту в економіці та суспільстві.

За даними глобального соціологічного опитування, проведеного міжнародною дослідницькою компанією IPSOS наприкінці 2021 р., китайські респонденти найбільш позитивно ставляться до продуктів і послуг, пов'язаних із ШІ. 78 % китайських, 62 % південнокорейських і 42 % японських респондентів вважають, що продукти та послуги, які використовують ШІ, мають більше переваг, ніж недоліків. Натомість, лише 35 % американських респондентів поділяють ці настрої. У Великій Британії, Німеччині та Франції аналогічний показник також менше 40 % (відповідно 38 %, 37 % та 31 %). При цьому 87 % китайських респондентів заявили, що продукти та послуги ШІ полегшують їм життя, 76 % повідомляють, що довіряють компаніям, котрі використовують ШІ, тією ж мірою, як і іншим компаніям, і лише 30 % стверджують, що продукти та послуги штучного інтелекту, які використовують штучний інтелект, змушують їх нервувати. Американські ж респонденти, навпаки, є одними з найбільш негативно налаштованих щодо ШІ: лише 41 % стверджують, що продукти та послуги ШІ полегшують їм життя, 35 % повідомляють, що довіряють компаніям ШІ так само, як і іншим компаніям, а більше половини (52 %) повідомляють, що продукти та послуги ШІ змушують їх нервувати (Maslej et al., 2023. P. 324–325).

У 2022 році Pew Research опублікував одне з найповніших на сьогодні опитувань щодо поглядів американців на ШІ. Було опитано 10 260 експертів із широкого кола демографічних груп щодо їхніх загальних думок щодо штучного інтелекту, а також їхніх поглядів на конкретні випадки використання ШІ (Maslej et al., 2023. P. 329). Основними причинами занепокоєння американців були визначені: втрата робочих місць (19 %), стеження, хакерство й цифрова конфіденційність (16 %) та втрата людських зв'язків (12 %). При цьому американців менше вищеазначених причин хвилює потенційна втрата свободи (Maslej et al., 2023. P. 331).

Таким чином, загроза втрати індивідуальності внаслідок поширення ШІ хвилює китайських респондентів набагато менше, ніж респондентів із США. На наш погляд, це пояснюється якраз ціннісною організацією та мотивацією мислення конфуціанської традиції, коли удосконалення, гармонізація навколишнього світу, суспільства, держави, країни, глобального середовища через розвиток ШІ переважає у свідомості конфуціанця ризику для особистого добробуту, зокрема, пов'язані з можливістю втрати робочого місця. Більше того, конфуціанець упевнений, що суспільство та дер-

жава допоможуть йому подолати можливі труднощі та ризики, пов'язані з інноваційною політикою та запровадженням ШІ. Натомість, для західної людини загроза втрати роботи чи професії – це, по суті, всесвітня катастрофа індивідуалістичної свідомості. А втрата значущості своєї індивідуальності та свободи перед лицем тотального контролю й підміни багатьох інтелектуальних і творчих функцій штучним інтелектом, по суті, сприймається індивідуалістичною свідомістю як екзистенційна трагедія.

Отже, сучасне мислення (й відповідна ціннісна мотивація) типово західної людини, що ґрунтується на дихотомії матерії та свідомості, індивідуального "Я" та світу зовнішнього, виявляється суттєво більш консервативним та резистентним щодо Четвертої промислової революції, пов'язаної з широким впровадженням штучного інтелекту та розмиттям граней між неорганічною, живою та цифровою реальностями (Schwab, 2017), ніж традиційно холистична свідомість Китаю і "конфуціанських тигрів", яка сприймає природу, суспільство та людину в органічній єдності. Цей феномен різко контрастує з епохами перших трьох промислових революцій, коли саме Захід, передусім протестантський (Piliaiev, 2020), був безперечним глобальним лідером технологічного прогресу, запровадження інновацій та інтенсивного зростання продуктивності праці.

Соціально-ціннісні пріоритети громадян України порівняно до країн конфуціанської традиції: кейс селективності

Вітчизняні соціологи Олексій Шестаковський і Євген Білоус (2015), аналізуючи соціокультурний вимір проблеми модернізації економіки України, підкреслюють необхідність довгострокової, розрахованої на кілька десятиліть, державної стратегії цілеспрямованої трансформації цінностей українського суспільства. Поряд із критичним вивченням і творчим застосуванням успішних прикладів реформ, законодавства та практик державного управління в країнах, близьких Україні за культурним виміром, вони пропонують українським науковцям та урядовцям звернути особливу увагу на досвід країн конфуціанської традиції.

Стратегування успішної повоєнної відбудови та модернізації економіки України передбачає визначення проблемних зон в ієрархії цінностей громадян, що обумовлюють мотивацію їхньої праці, зокрема професійно-виробничої, підприємницької, менеджерської, державно-управлінської та іншої суспільно значущої діяльності, порівняно з ціннісною ієрархією найбільш успішно модернізованих економік сучасного світу, що представляють Східноазійський регіон конфуціанської традиції.

Цілі та формат цієї статті дозволяють, через залучення відповідного східноазійського досвіду, позначити лише одну, проте вкрай важливу проблему в ієрархії цінностей українських громадян, без вирішення якої успіх

повоєнної відбудови та модернізації вітчизняної економіки вбачається на-вряд чи досяжним.

За даними соціологічного опитування, проведеного в рамках дослідницького проекту Інституту соціології НАН України у липні 2022 року, в градації соціетальних цінностей, якими держава може тимчасово (на час війни) знехтувати, з 11 надіндивідуальних, або соціетальних, цінностей, "які мають принципове значення для успішності суспільств, що підтримують цінності ліберальної демократії" (Дембіцький, 2022. С. 274), – безпеки, сили (щодо позицій держави в міжнародній політиці), порядку, нормативності (дотримання юридичних законів і нормативно закріплених процедур), рівності, свободи, стабільності, самостійності (вирішення питань державного будівництва без втручання зовнішніх політичних сил), різноманіття, розвитку, селективності⁹ – найменш цінною для українців виявилася селективність – розподіл позицій у державних структурах згідно з кваліфікацією, досвідом та репутацією претендентів (Дембіцький, 2022. С. 275, 278).

Частка позитивних відповідей респондентів на питання, чи може держава тимчасово, на час війни, знехтувати такою соціетальною цінністю, як селективність, становила 43,6 %, що відчутно перевищує частку респондентів, які твердо не готові пожертвувати цією цінністю, зважаючи на воєнний час (36,7 %). Усього ж частка респондентів, які допускають, що держава за певних обставин може тимчасово (на час війни) знехтувати цінністю селективності при розподілі позицій у державних структурах, становила 63,3 %. Також більшість українців допускає, що у зв'язку з війною держава може тимчасово знехтувати цінностями різноманіття та розвитку (у сенсі наближення до стандартів передових країн).

Водночас абсолютна більшість респондентів (відповідно від 82,3 % до 70,6 %) вважає, що держава за жодних обставин не може знехтувати такими цінностями, як безпека, сила, порядок та нормативність. Це свідчить про абсолютну перевагу в суспільстві цінностей, що покладаються на силовий підхід до розв'язання соціетальних проблем і на встановлені державою формальні правові норми та інституційні процедури, віддаючи їм абсолютну перевагу перед морально-ціннісними механізмами розв'язання соціетальних проблем. Звідси – і пріоритет інституційних цілей європейської інтеграції над субстанціальними цілями, такими як зближення рівня соціального та економічного розвитку з аналогічними показниками ЄС та його (принаймні нових) держав-членів (докладніше про це див.: Піляєв, 2020. С. 12–13).

⁹ Перераховані в порядку зменшення важливості відповідного значення за результатами зазначеного соціологічного опитування.

Між тим суспільства конфуціанської традиції є меритократично орієнтованими за своєю природою. Вони базуються на масовому переконанні на всіх рівнях суспільної та індивідуальної свідомості, що державними структурами мають керувати найкращі – за освітою, досвідом, репутацією тощо. Як відзначає українська історикиня професорка Тетяна Орлова (2016): "КНР розробила систему відбору й просування політичних лідерів, що передбачає десятиріччя навчання і цілу низку іспитів на різних стадіях їхньої кар'єри. <...> Пекін упроваджує систему, в основі якої формула "відбір плюс вибір" (selection plus election): компетентні лідери обираються і просуваються щаблями кар'єри за результатами роботи й суспільної підтримки на підставі опитування громадської думки, внутрішньої оцінки й через різноманітні "локальні" вибори". Отже, цінність селективності в сучасному Китаї є основоположною, а ключову роль у відборі відіграють субстанціальні критерії, тобто об'єктивовані здобутки людини з точки зору держави, регіону, громади, корпоративної спільноти тощо. Тим більше це стоєть кризових періодів – війн, стихійних лих і т. п.

Із викладеного вище випливає потреба цілеспрямованого корегування ціннісних пріоритетів українських громадян, зокрема суб'єктів ринку праці, в напрямі значно вищої пріоритезації цінності селективності як ключової передумови успішної повоєнної відбудови, модернізації та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Висновки

Таким чином, у нових індустріальних країнах Східної Азії реформоване та модернізоване конфуціанство фактично виступає консолідуючою позитивною громадянською релігією та ціннісно-мотиваційним драйвером динамічного соціально-економічного розвитку, що обумовило вражаючі успіхи цих країн у повоєнному відновленні, модернізації національної економіки та конкурентній боротьбі за світове економічне лідерство. Практично, сучасна високорозвинена економіка конфуціанської традиції являє собою континуум, в якому елементи як ринку, так і центрального планування співіснують у різних пропорціях під омофором потужної комунітарно-солідаристської етичної традиції, націленої на пошук гармонії та рівноваги з навколишнім світом, надаючи перевагу соціальній ідентичності людини в процесі економічної діяльності над її особистим его.

Однією з найпоширеніших помилок в академічному середовищі та політикумі суспільств посткомуністичного транзиту було переконання в тому, що колективістська ментальність несумісна з ринком, плюралістичною демократією, а отже, і з побудовою конкурентоспроможною на світовому ринку та повноцінно інтегрованою в нього національною ринковою економікою.

Сучасна криза глобалізації, зумовлена стратегічними конфліктами цінностей, фрагментація світової економічної системи засвідчили обмеженість інструментарію методологічного індивідуалізму, притаманного мейн-стріму західної економічної науки, тобто тлумачення економічних явищ та закономірностей як наслідку взаємовпливів індивідуальних рішень суб'єктів господарювання, раціонально налаштованих на максимізацію прибутку.

Реалізація конкурентних переваг національного господарства безпосередньо пов'язана з віднайденням та втіленням конкурентних переваг національного характеру, менталітету, господарської культури. Попри істотні відмінності в історії та національних традиціях, комунітарно-солідаристська модель відбудови та розвитку економіки має значний потенціал для імплементації в Україні. Громадянська активність і соціальна енергія, національна консолідація і відданість, яку виявляють українські громадяни під час збройного протистояння російській агресії, мають бути трансформовані й скеровані на вирішення завдань повоєнної відбудови та розвитку високоефективної конкурентоспроможної економіки.

Істотні зрушення, що відбулися за два останні десятиріччя в структурі глобального економічного та фінансового лідерства на користь країн з переважно комунітарною системою цінностей та трудової етики, обумовлюють нагальну потребу перегляду домінуючих підходів в економічній науці, зокрема євроінтеграційній теорії, в бік більшої уваги до етичних, суспільно-політичних та інших конкретно-історичних умов та чинників економічної діяльності, активізації міждисциплінарних досліджень у цій сфері.

Література

1. Вебер М. (2009). Конфуціанство и пуританизм. *Личность. Культура. Общество*. Том IX. Вып. 3 (№ 50). С. 24–43.
2. Дембіцький С. (2022). Установки щодо соцієтальних цінностей під час війни: ліберально-демократичний вектор розвитку України. *Українське суспільство в умовах війни. 2022* : кол. монографія / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України. С. 274-283. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>
3. Колодко Г. В. (2018). Соціалізм чи капіталізм? Tertium datur. *Економіка і пронозування*. № 1. С. 7–36. <https://doi.org/10.15407/eip2018.01.007>
4. Кретов П. В., Кретова О. І. (2021). Постнеоконфуціанство і глобалізм: кореляція філософії та ідеології в сучасному Китаї. *Китаєзнавчі дослідження*. № 2. С. 7–18. <https://doi.org/10.51198/chinesest2021.02.007>
5. Маматова Т. (2023). Упровадження принципів безупинного вдосконалення і японське економічне диво: виклики для України. *Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи* : міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В.В. Небрат]; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". Київ. С. 309–322. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf>
6. Орлова Т. (15 квітня 2016). А ви знаєте, що таке меритократія? *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/a-vi-znayete-scho-take-meritokratiya-.html>
7. Павленко Ю. В. (2002). История мировой цивилизации. Философский анализ. Киев: Феникс. 760 с.

8. Піляєв І. (2020). Соціальні чинники подолання дивергенції економік України і ЄС: тренди та виклики для національного врядування. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. № 20. С. 5–17. DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-20-5-17
9. Піляєв І. С. (2021). Фрактальна каузальність політичних процесів та конфліктів на пострадянському просторі: постнекласичний погляд. *Філософські аспекти дослідження каузальності в соціально-гуманітарній сфері* : монографія / О. М. Єременко, О. В. Соловйов, І. С. Піляєв та ін.; за ред. О. М. Єременка. Одеса: Видавничий дім "Гельветика". С. 91-128.
10. Соловьёв В. (1895). Конт Огюст. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. т. XVI. СПб.: Брокгауз-Ефрон. С. 121–136.
11. Сорокин, П. (1992). Кризис нашего времени. *Человек. Цивилизация. Общество*. Москва: Политиздат. 543 с.
12. Тарасевич В. М. (2016). "Багатство народів" Адама Сміта й підвалини політичної економії. *Проблеми економіки та політичної економії*. № 1. С. 5–16.
13. Харарі, Ю. Н. (2019). *Ното Deus. За лаштунками майбутнього*: пер. з англ. О. Дем'янчука; 2-ге видання. Київ: Форс Україна. 512 с.
14. Шестаковський О. П., Білоус Є. В. (2015) Базові культурні особливості українського суспільства і можливості їх використання для соціально-економічного розвитку: наукова доповідь (ред. О. М. Балакірева). Київ: НАН України, Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України". 36 с.
15. Яременко О. Л. (2023). Ціннісно-інституційні модальності національно вкоріненого розвитку. *Соціетальні трансформації в Україні під час гібридної війни та повоєнної реконструкції*: збірник наукових праць за результатами міжнародного науково-практичного семінару (м. Київ, 9 червня 2023 р.). Київ: ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". С. 28-33. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Sotsiialni-transformatsii-v-Ukraini.pdf>
16. Allen G. C. (1958). *Japan's economic recovery*. London: Oxford University Press. XI, 215 p.
17. Arrighi G. (2008). *Adam Smith in Beijing. Lineages of the Twenty-first Century*. London, New York: Verso. 418 p.
18. Bartelme D., Costinot A., Donaldson D., Rodriguez-Clare A. (November 2021). *The Textbook Case for Industrial Policy: Theory Meets Data*. MIT Economics Working Paper. 92 p. URL: <https://dave-donaldson.com/wp-content/uploads/BCDR.pdf>
19. Becker G. S. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago; London: The University of Chicago Press. 320 p. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226217062.001.0001>
20. Bellah R. N. (1991). *Beyond Belief: Essays on Religion in a Post-Traditionalist World*. University of California Press. 320 p. <https://doi.org/10.1525/9780520911123>
21. Clark R. (1988). The Company as Family: Historical Background. In Okimoto D. I., Rohlen Th. P. (Eds.). *Inside the Japanese System. Readings on Contemporary Society and Political Economy*. Stanford, CA: Stanford University Press. Pp. 103–105.
22. Deming W. E. (2013). *The Essential Deming: Leadership Principles from the Father of Quality*. Ed. by J. Orsini. New York: McGraw-Hill. 336 p.
23. Dutta S., Lanvin B. et al. (2022). *Global Innovation Index 2022. What is the future of innovation-driven growth?* World Intellectual Property Organization. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>
24. Foster J. B. (2023). Marxian Ecology, East and West: Joseph Needham and a Non-Eurocentric View of the Origins of China's Ecological Civilization. *International Critical Thought*. Vol. 13. Issue 2. Pp. 155–165. <https://doi.org/10.1080/21598282.2023.2207411>
25. Fukuyama F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press. 1995. 457 p.

26. Havens G. R. (December 1925). The Nature Doctrine of Voltaire. *PMLA* (the journal of the Modern Language Association of America). Vol. 40. Issue 4. Pp. 852–862. <https://doi.org/10.2307/457525>

27. Heilbroner R. L., Boettke P. J. (n. d.), the Editors of Encyclopaedia Britannica. Problems with socialism. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/economic-system/Problems-with-socialism>

28. Henrich J., Heine S. J., Norenzayan A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*. Vol. 33. Issue 2–3. Pp. 61–83. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0999152X>

29. Kim K.-D. (2017). *Confucianism and Modernization in East Asia. Critical Reflections*. Singapore: Palgrave Macmillan. 290 p.

30. Kim S. (2015). Introduction. In Kim S. (Ed.). *Confucianism, Law, and Democracy in Contemporary Korea*. London & New York: Rowman & Littlefield Publishers. Pp. 5–24.

31. Kim U. (2006) Confucianism, Democracy, and the Individual in Korean Modernization. In Chang Y.-Sh., Lee S. H. (Eds.). *Transformations in Twentieth Century Korea*. London & New York: Routledge. Pp. 221–245.

32. Kim U. (2011) Universal Ethic in the Globalizing World: Accommodation, Rights and Human Values. In: *Proceedings of the 1st World Humanities Forum*. Busan Metropolitan City: World Humanities Forum. Pp. 11–30.

33. Kistersky L., Marmazov V., Piliaiev I. (2021). Modernization of South Korea: Origins, Achievements, and the Experience for Ukraine. *Economy of Ukraine*. No. 9 (718). Pp. 41–60. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.041>

34. Krasodomski A. (2023, September 29). From risk to revolution: How AI can revive democracy. *Chatham House*. URL: <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2023-10/risk-revolution-how-ai-can-revive-democracy>

35. Lee J. (2015). Confucianism and the Meaning of Liberalism in Contemporary Korean Legal System. In Kim S. (Ed.). *Confucianism, Law, and Democracy in Contemporary Korea*. London & New York: Rowman & Littlefield Publishers. Pp. 149–172.

36. Lin J. Y. (2012). *New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development and Policy*. Washington, DC: World Bank. 371 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2232/> <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8955-3>

37. Ma D. (2019). Economic Change in East Asia from the Seventeenth to the Twentieth Century. In Roy T., Riello G. (Eds.). *Global Economic History*. London: Bloomsbury Academic. Pp. 287–298.

38. Maslej N., Fattorini L., Brynjolfsson, E., Etchemendy J., Ligett K., Lyons T. ... Perrault R. (April 2023). *The AI Index 2023 Annual Report*. Stanford, CA: AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University. 386 p. URL: https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2023/04/HAI_AI-Index-Report_2023.pdf

39. Maslow A. H. (1970, [1954]). *Motivation and Personality*. New York, NY: Harper & Row. 369 p.

40. McClelland D. C. (2015). *Psychoanalysis And Religious Mysticism*. Mansfield Centre, CT: Martino Publishing, 34 p.

41. Monnot M. J., Beehr T. A. (2022). The Good Life Versus the "Goods Life": An Investigation of Goal Contents Theory and Employee Subjective Well-Being Across Asian Countries. *Journal of Happiness Studies*. Vol. 23. Pp. 1215–1244. <https://doi.org/10.1007/s10902-021-00447-5>

42. Moriguchi Ch., Ono H. (2017). Japanese lifetime employment: a century's perspective. In Blomström M., La Croix S. (Eds.). *Institutional Change in Japan*. New York: Routledge. Pp. 152–176.

42. Morishima M. (1988). Confucianism as a Basis for Capitalism. In Okimoto, D. I., Rohlen Th. P. (Eds.). *Inside the Japanese System. Readings on Contemporary Society and Political Economy*. Stanford, CA: Stanford University Press. Pp. 36–38.

43. Nakane Ch. (1988). Hierarchy in Japanese Society. In Okimoto D. I., Rohlen Th. P. (Eds.). *Inside the Japanese System. Readings on Contemporary Society and Political Economy*. Stanford, CA: Stanford University Press. Pp. 8–14.
44. Petrova I. (2020). Metamodernism as a Concept of Cultural Studies. *Issues in Cultural Studies*. No. 36. Pp. 14–23. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221039>
45. Piliaiev I. (2020). Protestantism and Science in the Globalized Worldview of the Future. In Kistersky L., Romanenko O. (Sci. Eds.). *Reformation: The Success of Europe and a Chance for Ukraine*. Prague: Coretex CZ SE. Pp. 202–213.
46. Ren H. (2010). The Neoliberal State and Risk Society: The Chinese State and the Middle Class. *Telos*. No. 151. Pp. 105–128. <https://doi.org/10.3817/0610151105>
47. Robson D. (2017a, January 19). How East and West think in profoundly different ways. *BBC Future*. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20170118-how-east-and-west-think-in-profoundly-different-ways>
48. Robson D. (2017b, January 26). The 'untranslatable' emotions you never knew you had. *BBC Future*. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20170126-the-untranslatable-emotions-you-never-knew-you-had>
49. Rosemont Jr. H. (1988). Why Take Rights Seriously? A Confucian Critique. In Rouser L. S. (Ed.). *Human Rights and the World's Religions*. Notre Dame: University of Notre Dame Press. Pp. 167–182.
50. Schwab K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. New York: Crown Publishing Group. 192 p.
51. Smith A. (2008 [1776]). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*. Ed. by K. Sutherland. Oxford: Oxford Paperbacks. Reprint Edition. 688 p.
52. Solé-Farràs J. (2008). Harmony in Contemporary New Confucianism and in Socialism with Chinese Characteristics. *China Media Research*. Vol. 4. Issue 4. Pp. 14–24.
53. Sugihara K. (2003). The East Asian Path of Economic Development: A Long-Term Perspective. In Arrighi G., Hamashita T., Seldon M. (Eds.). *The Resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 Years Perspectives*. London and New York: Routledge. Pp. 78–123.
54. Swartz D. (1998) *Culture & Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press. 333 p. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226161655.001.0001>
55. Takahashi R. (2022, November 01) The origins of income equality with a small government in Japan: An analysis of the formation of Japanese-style income policy in 1975. *Contemporary Japan*. DOI: 10.1080/18692729.2022.2137757
56. Takeo D. (1988). Dependency in Human Relationships. In Okimoto D. I., Rohlen Th. P. (Eds.). *Inside the Japanese System. Readings on Contemporary Society and Political Economy*. Stanford, CA: Stanford University Press. Pp. 20-25.
57. Timasheff N. S. (1974, [1939]). *An Introduction to the Sociology of Law*. Westport, Connecticut: Greenwood Press. 418 p.
58. Uchino T. (1983). *Japan's Postwar Economy: An Insider's View of Its History and Its Future*. Transl. by M. A. Harbison. Tokyo, New York, & San Francisco: Kodansha International Ltd. 286 p.
59. Vogel E. (2004). The Rise of China and the Changing Face of East Asia. *Asia-Pacific Review*. Vol. 11. Issue 1. Pp. 46–57. <https://doi.org/10.1080/13439000410001687742>
60. Watson B. (Transl.) (2007). *The Analects of Confucius*. New York: Columbia University Press. 176 p.
61. Yu V. (2023, March 11). 'A defeated person': sidelined by Xi, China's Li Keqiang bows out as premier. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/11/a-defeated-person-sidelined-by-xi-chinas-li-keqiang-bows-out-as-premier>

Надходження до редакції 16 жовтня 2023 року

Прорецензовано 27 жовтня 2023 року

Підписано до друку 15 грудня 2023 року

References

1. Weber, M. (2009). Confucianism and Puritanism. *Lichnost'. Kul'tura. Obshchestvo – Personality. Culture. Society*, 9(3), 50, 24-43 [in Russian].
2. Dembitskyi, S. (2022). Settings regarding societal values during the war: the liberal-democratic vector of Ukraine's development. In Ye. Golovaha, S. Makeyev (eds.). *Ukrainian society in the conditions of war*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf> [in Ukrainian].
3. Kolodko, G. W. (2018). Socialism or capitalism? Tertium datur. *Ekonomika i prohnozuvannya – Economics and Forecasting*, 1, 7-36. <https://doi.org/10.15407/eip2018.01.007> [in Ukrainian].
4. Kretov, P. V., Kretova, O. I. (2021). Post-Neo-Confucianism and Globalism: Correlation of Philosophy and Ideology in Contemporary China. *Kytayeznavchi doslidzhennya – Chinese Studies*, 2, 7-18. <https://doi.org/10.51198/chinesest2021.02.007> [in Ukrainian].
5. Mamatova, T. (2023). Implementing the principles of continuous improvement and the Japanese economic miracle: challenges for Ukraine. In V. V. Nebrat (EIC). *Reconstruction for development: foreign experience and Ukrainian perspectives* (pp. 309–322). Kyiv: The NAS of Ukraine, SI "Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine." Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf> [in Ukrainian].
6. Orlova, T. (2016, April 15). Do you know what meritocracy is? *Dzerkalo tyzhnya – Mirror of the Week*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/a-vi-znayete-scho-take-meritokratiya-.html> [in Ukrainian].
7. Pavlenko, Yu. V. (2002). *History of world civilization. Philosophical analysis*. Kyiv: Phoenix [in Russian].
8. Piliaiev, I. (2020). Social factors of overcoming the divergence of the economies of Ukraine and the EU: trends and challenges for national governance. *Visnik Mariupol's'kogo derzhavnogo universitetu. Seriâ: Ekonomika – Bulletin of the Mariupol State University. Series: Economics*, 20, 5-17. DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-20-5-17
9. Piliaiev, I. S. (2021). Fractal causality of political processes and conflicts in the post-Soviet space: a postnonclassical view. In O. M. Yeremenko (ed.). *Philosophical aspects of the study of causality in the social and humanitarian sphere* (pp. 91-128). Odesa: Helvetica [in Ukrainian].
10. Solovyov, V. (1895). Comte, Auguste. *Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary* (Vol. XVI, pp. 121-136). St. Petersburg: Brockhaus-Efron [in Russian].
11. Sorokin, P. (1992). *Human, civilization, society*. Moscow: Politizdat [in Russian].
12. Tarasevych V. M. (2016). Adam Smith's The Wealth of Nations and foundations of political economy. *Problemy ekonomiky ta politychnoyi ekonomiyi – Problems of Economy and Political Economy*, 1, 5-16 [in Ukrainian].
13. Harari, Yu. N. (2019). *Homo Deus. Behind the scenes of the future*. Transl. from English by O. Demyanchuk. Kyiv: Force Ukrayina [in Ukrainian].
14. Shestakovsky, O. P., Bilous, Ye. V. (2015). *Basic Cultural Features of Ukrainian Society and Possibilities for Their Use for Socio-Economic Development: Academic Report*. Ed. by O. Balakireva. Kyiv: The NAS of Ukraine, State Institution "Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
15. Yaremenko, O. L. (2023). Value-institutional modalities of the nationally rooted development. In *Societal transformations in Ukraine during the hybrid war and post-war reconstruction: a collection of scientific works based on the results of the international*

scientific and practical seminar (Kyiv, June 9, 2023) (pp. 28-33). Kyiv: State Institution "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine." Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Sotsiietal'ni-transformatsii-v-Ukraini.pdf> [in Ukrainian].

16. Allen, G. C. (1958). *Japan's economic recovery*. London: Oxford University Press.

17. Arrighi, G. (2008). *Adam Smith in Beijing. Lineages of the Twenty-first Century*. London, New York: Verso.

18. Bartelme, D., Costinot, A., Donaldson, D., Rodriguez-Clare, A. (November 2021). *The Textbook Case for Industrial Policy: Theory Meets Data*. MIT Economics Working Paper. Retrieved from <https://dave-donaldson.com/wp-content/uploads/BCDR.pdf>

19. Becker, G. S. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226217062.001.0001>

20. Bellah, R. N. (1991). *Beyond Belief: Essays on Religion in a Post-Traditionalist World*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520911123>

21. Clark, R. (1988). The Company as Family: Historical Background. In Okimoto, D. I., & Rohlen, Th. P. (Eds.). *Inside the Japanese System. Readings on Contemporary Society and Political Economy*, 103-105. Stanford, CA: Stanford University Press.

22. Deming, W. E. (2013). *The Essential Deming: Leadership Principles from the Father of Quality*. Ed. by J. Orsini. New York: McGraw-Hill.

23. Dutta, S., Lanvin, B. et al. (2022). *Global Innovation Index 2022. What is the future of innovation-driven growth?* World Intellectual Property Organization. Retrieved from <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>

24. Foster, J. B. (2023). Marxian Ecology, East and West: Joseph Needham and a Non-Eurocentric View of the Origins of China's Ecological Civilization. *International Critical Thought*, 13(2), 155-165. <https://doi.org/10.1080/21598282.2023.2207411>

25. Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press. 1995.

26. Havens, G. R. (December 1925). The Nature Doctrine of Voltaire. *PMLA* (the journal of the Modern Language Association of America), 40(4), 852-862. <https://doi.org/10.2307/457525>

27. Heilbroner, R. L., & Boettke, P. J. (n. d.), the Editors of *Encyclopaedia Britannica*. Problems with socialism. *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/economic-system/Problems-with-socialism>

28. Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2-3), 61-83. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0999152X>

29. Kim, K.-D. (2017). *Confucianism and Modernization in East Asia*. Critical Reflections. Singapore: Palgrave Macmillan.

30. Kim, S. (2015). Introduction. In Kim, S. (Ed.). *Confucianism, Law, and Democracy in Contemporary Korea*, 5-24. London & New York: Rowman & Littlefield Publishers.

31. Kim, U. (2006) Confucianism, Democracy, and the Individual in Korean Modernization. In Chang, Y.-Sh., & Lee, S. H. (Eds.). *Transformations in Twentieth Century Korea*, 221-245. London & New York: Routledge.

32. Kim, U. (2011) Universal Ethic in the Globalizing World: Accommodation, Rights and Human Values. In *Proceedings of the 1st World Humanities Forum*, 11-30. Busan Metropolitan City: World Humanities Forum.

33. Kistersky, L., Marmazov, V., Piliaiev, I. (2021). Modernization of South Korea: Origins, Achievements, and the Experience for Ukraine. *Economy of Ukraine*, 9 (718), 41-60. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.041>

34. Krasodomski, A. (2023, September 29). From risk to revolution: How AI can revive democracy. *Chatham House*. Retrieved from

<https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2023-10/risk-revolution-how-ai-can-revive-democracy>

35. Lee, J. (2015). Confucianism and the Meaning of Liberalism in Contemporary Korean Legal System. In Kim, S. (Ed.). *Confucianism, Law, and Democracy in Contemporary Korea*, 149-172. London & New York: Rowman & Littlefield Publishers.

36. Lin, J. Y. (2012). *New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development and Policy*. Washington, DC: World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2232/>
<https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8955-3>

37. Ma, D. (2019). Economic Change in East Asia from the Seventeenth to the Twentieth Century. In Roy, T. & Riello, G. (Eds.). *Global Economic History*, 287-298. London: Bloomsbury Academic.

38. Maslej, N., Fattorini, L., Brynjolfsson, E., Etchemendy, J., Ligett, K., Lyons, T. ... Perrault, R. (April 2023). *The AI Index 2023 Annual Report*. Stanford, CA: AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University. Retrieved from https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2023/04/HAI_AI-Index-Report_2023.pdf

39. Maslow, A. H. (1970, [1954]). *Motivation and Personality*. New York, NY: Harper & Row.

40. McClelland, D. C. (2015). *Psychoanalysis And Religious Mysticism*. Mansfield Centre, CT: Martino Publishing.

41. Monnot, M. J., Beehr, T. A. (2022). The Good Life Versus the "Goods Life": An Investigation of Goal Contents Theory and Employee Subjective Well-Being Across Asian Countries. *Journal of Happiness Studies*, 23, 1215-1244. <https://doi.org/10.1007/s10902-021-00447-5>

42. Moriguchi, Ch., Ono, H. (2017). Japanese lifetime employment: a century's perspective. In Blomström, M., La Croix, S. (Eds.). *Institutional Change in Japan*, 152-176. New York: Routledge.

43. Morishima, M. (1988). Confucianism as a Basis for Capitalism. In Okimoto, D. I., Rohlen, Th. P. (Eds.). *Inside the Japanese System. Readings on Contemporary Society and Political Economy*, 36-38. Stanford, CA: Stanford University Press.

44. Nakane, Ch. (1988). Hierarchy in Japanese Society. In: Okimoto, D. I., Rohlen Th. P. (Eds.). *Inside the Japanese System. Readings on Contemporary Society and Political Economy*, 8-14. Stanford, CA: Stanford University Press.

44. Petrova, I. (2020). Metamodernism as a Concept of Cultural Studies. *Issues in Cultural Studies*, 36, 14-23. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221039>

45. Piliaiev, I. (2020). Protestantism and Science in the Globalized Worldview of the Future. In Kistersky, L., Romanenko, O. (Sci. Eds.). *Reformation: The Success of Europe and a Chance for Ukraine*, 202-213. Prague: Coretex CZ SE.

46. Ren, H. (2010). The Neoliberal State and Risk Society: The Chinese State and the Middle Class. *Telos*, 151, 105-128. <https://doi.org/10.3817/0610151105>

47. Robson, D. (2017a, January 19). How East and West think in profoundly different ways. *BBC Future*. Retrieved from <https://www.bbc.com/future/article/20170118-how-east-and-west-think-in-profoundly-different-ways>

48. Robson, D. (2017b, January 26). The 'untranslatable' emotions you never knew you had. *BBC Future*. Retrieved from <https://www.bbc.com/future/article/20170126-the-untranslatable-emotions-you-never-knew-you-had>

49. Rosemont, Jr., H. (1988) Why Take Rights Seriously? A Confucian Critique. In Rouser, L. S. (Ed.). *Human Rights and the World's Religions*, 167-182. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

50. Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. New York: Crown Publishing Group.

51. Smith, A. (2008 [1776]). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*. Ed. by K. Sutherland. Oxford: Oxford Paperbacks. Reprint Edition.

52. Solé-Farràs, J. (2008). Harmony in Contemporary New Confucianism and in Socialism with Chinese Characteristics. *China Media Research*, 4(4), 14-24.
53. Sugihara, K. (2003). The East Asian Path of Economic Development: A Long-Term Perspective. In Arrighi, G., Hamashita, T., & Seldon, M. (Eds.). *The Resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 Years Perspectives*, 78-123. London, & New York: Routledge.
54. Swartz, D. (1998) *Culture & Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226161655.001.0001>
55. Takahashi, R. (2022, November 01) The origins of income equality with a small government in Japan: An analysis of the formation of Japanese-style income policy in 1975. *Contemporary Japan*. DOI: 10.1080/18692729.2022.2137757
56. Takeo, D. (1988). Dependency in Human Relationships. In: Okimoto, D. I., Rohlen, Th. P. (Eds.). *Inside the Japanese System. Readings on Contemporary Society and Political Economy* (pp. 20-25). Stanford, CA: Stanford University Press.
57. Timasheff, N. S. (1974, [1939]). *An Introduction to the Sociology of Law*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
58. Uchino, T. (1983). *Japan's Postwar Economy: An Insider's View of Its History and Its Future*. Transl. by M. A. Harbison. Tokyo, New York, & San Francisco: Kodansha International Ltd.
59. Vogel, E. (2004). The Rise of China and the Changing Face of East Asia. *Asia-Pacific Review*, 11(1), 46-57. <https://doi.org/10.1080/13439000410001687742>
60. Watson, B. (Transl.) (2007). *The Analects of Confucius*. New York: Columbia University Press.
61. Yu, V. (2023, March 11). 'A defeated person': sidelined by Xi, China's Li Keqiang bows out as premier. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/11/a-defeated-person-sidelined-by-xi-chinas-li-keqiang-bows-out-as-premier>

Received on October 16, 2023.

Reviewed October 27, 2023

Signed before printing December 15, 2023